

WIKTOR JAŚKIEWICZ

ROZWÓJ RADZIECKIEGO PRAWA PRACY
W ŚWIECIE LENINOWSKIEGO PROGRAMU
REFORM SOCJALNYCH*

Uchwały XX i XXI zjazdu KPZR, mające ogromne znaczenie dla rozwoju budownictwa komunistycznego w ZSRR, dały potężny impuls do dalszego rozwoju radzieckiego prawa pracy. Od dawna odczuwana potrzeba nowej kodyfikacji radzieckiego prawa pracy znalazła swoje rozwiązanie w projekcie ustawy pt: *Osnovy zakonodatielstwa o trudie Sojuza SSR i sojuznych riespublik*¹. Obok tego aktu normatywnego przygotowuje się kodeksy pracy (republik związkowych, przystosowujące „Osnovy” do warunków poszczególnych republik.

Omówienie projektu ustawy pragniemy poprzedzić przedstawieniem głównych etapów rozwojowych radzieckiego prawa pracy.

Początek swój bierze to prawo z programu Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (SDPRR), uchwalonego na II Zjeździe Partii². Program ten, jak wiadomo, opracowany przez zespół współpracowników miesięcznika „Iskra”, przy wybitnym współudziale W. I. Lenina¹, składał się z dwóch części: programu maksimum oraz programu minimum. Ten ostatni przewidywał zadania możliwe do zrealizowania w ramach rewolucji demokratycznej, a więc przed ustanowieniem jeszcze dyktatury proletariatu. Należały do niego m. in. zadania w dziedzinie ustawodawstwa pracy i zabezpieczenia

* Artykuł jest tekstem referatu na Leninowską Sesję Naukową Wydziału Prawa UAM (*Redakcja*).

¹ Projekt ten opublikowany został m. in. w miesięczniku „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” 1959, nr 10.

² II Zjazd SDPRR odbył się w dniach 17 lipca — 10 sierpnia 1903 r. w Brukseli i w Londynie. Program Zjazdu patrz w: *Uchwały i rezolucje KPZR. Wybór dokumentów*, Warszawa 1954, KiW, s. 49—63.

społecznego³. Rozwinięcie tego programu w dziedzinie zabezpieczenia społecznego opracowała VI (Praska) Konferencja SDPRR⁴.

Walka o postępowe ustawodawstwo pracy stanowiła istotną część walki klasy robotniczej o wyzwolenie społeczne. Walce tej poświęcił wiele miejsca w swojej działalności W. I. Lenin. W broszurach *Objaśnienie ustawy o karach pieniężnych ściąganych z robotników w fabrykach i zakładach przemysłowych* (1895)⁵ oraz *Nowa ustawa fabryczna* (1897)⁶ uświadamiał robotników o tym, że ustawy te są, niewielkim wprawdzie, ustępstwem ze strony kapitalistów, wywalczonym w ciężkich bojach przez klasę robotniczą, ale przynoszą pewne polepszenie sytuacji prawnej robotników przemysłowych. Z tego względu należy się dobrze z tymi ustawami zapoznać, żeby wykorzystywać w codziennej walce o polepszenie bytu świata pracy, przewidziane w nich uprawnienia. Publikacje Lenina są wnikliwymi komentarzami do ustaw na tle panującego w Rosji porządku społecznego i prawnego. Są one równocześnie ciekawymi studiami z zakresu stosowania prawa. Lenin bezlitośnie obnaża hipokryzję rządu carskiego, który wydając typowo fasadowe ustawy, pragnął przedstawić Rosję w oczach Zachodu jako państwo postępowe, a równocześnie sprowadzał niemal do zera gwarancje ustawowe, stwarzając cały system ulg i dyspens dla fabrykantów w przepisach wykonawczych do ustaw. I tak ustawa z dnia 2 czerwca 1897 r. skracająca czas pracy w przemyśle do 11,5 godzin, co w porównaniu z praktyką dotychczasową w wielu fabrykach (12–15 godzin) mogło być uważane za postęp. Z drugiej jednak strony ustawa dopuszczała w szerokim zakresie stosowanie pracy w godzinach nadliczbowych, co normę 11,5 godzinną czyniło iluzoryczną⁷. Ustawa z czerwca 1886 r. o karach pieniężnych kładła wprawdzie formalnie kres samowoli fabrykantów przy ustalaniu i potrącaniu kar pieniężnych z wynagrodzeń robotników za ich przewinienia regulaminowe, określane dowolnie przez fabrykantów. Istotna zmiana wprowadzona przez

³ Patrz *Historia Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego*, 1960, KiW, s. 75.

⁴ Konferencja ta odbyła się w Pradze w dniach 5–17 stycznia 1912 r. Rezolucja o stosunku do opracowywanego w Dumie projektu ustawy o ubezpieczeniu państwowym robotników. *Uchwały i rezolucje KPZR*, jw., s. 89–91.

⁵ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. II, KiW, 1950, s. 19–65.

⁶ Tamże, s. 277–327.

⁷ Tamże, *Nowa ustawa fabryczna*, s. 289. Por. także A. E. Paszerstnik, *K historii prawowego regulowania produkcji i trwałości roboczego dnia w ZSSR. Woprosy sowietskogo gosudarstwa i prawa (1917–1957)*, 1957, s. 390 i nast.

ustawę dotyczyła przeznaczenia kar pieniężnych. Poprzednio wpływały one na rzecz fabrykantów, odtąd zaś, według ustawy, miały być przeznaczone „przeważnie” na potrzeby socjalne robotników. Jeśli się weźmie pod uwagę, że w Rosji do 1912 r. nie było specjalnej ustawy o zabezpieczeniu materialnym robotników dotkniętych wypadkami losowymi, to można ocenić ustawę z 1836 r. jako namiastkę takiej ustawy⁸. Jednakże tryb udzielania zasiłków oraz możliwości obejścia ustawy ze strony fabrykantów pozbawiały robotników korzyści przewidzianych w ustawie⁹. Poza tym brak skutecznych sankcji prawnych za nieprzestrzeganie ustawy przez fabrykantów oraz sprzedajność urzędników, zwłaszcza inspektorów fabrycznych, paraliżowały właściwe stosowanie ustawy¹⁰. Lenin przedstawiając robotnikom nikłe możliwości wykorzystywania ustaw, dobitnie wykazywał, że w tych warunkach jedynie obalenie ustroju panującego w Rosji przez wprowadzenie dyktatury proletariatu mogło radykalnie zmienić położenie robotników. Leżało to jednak w ramach programu maksimum. Program minimum przewidywał walkę o stopniową poprawę położenia robotników w ramach ustroju burżuazyjnego po przeprowadzeniu rewolucji demokratycznej. Oto główne punkty tego programu, którego szkic opracował Lenin w więzieniu¹¹:

W zakresie ochrony pracy dorosłych: ograniczenie czasu pracy do 8 godzin na dobę oraz zapewnienie cotygodniowego nieprzerwanego co najmniej 42-godzinnego odpoczynku; zakaz pracy w godzinach nadliczbowych; zakaz pracy nocnej, z wyjątkiem zakładów o ruchu ciągłym.

W zakresie ochrony pracy młodocianych: zakaz pracy dzieci do lat 16 oraz ograniczenie czasu pracy młodocianych w wieku od 16 do 18 lat do 6 godzin.

W zakresie ochrony pracy kobiet i ochrony macierzyństwa: zakaz zatrudniania kobiet przy pracach szkodliwych dla zdrowia; wprowadzenie przerwy połogowej 10-tygodniowej w pełni opłacanej;

⁸ Por. J. I. Szełymagin, *Zakonodatielstwo o fabriczno zawodskom trudle w Rossii (1900—1917)*, 1952, s. 213 i nast.

⁹ W. Lenin, *Dzieła*, t. II, s. 44 i nast.: *Objaśnienie ustawy o karach pieniężnych*.

¹⁰ Tamże, s. 305 i nast.: *Nowa ustawa fabryczna*, A. E. Paszerstnik, jw., s. 391, J. I. Szełymagin, jw., s. 91, 124, 128 i nast.

¹¹ W. Lenin, *Dzieła*, t. II, s. 87 i nast.: *Projekt i objaśnienie programu Partii Socjaldemokratycznej*.

wprowadzenie przerw dla matek karmiących; zakładanie przyzakładowych żłobków dla niemowląt i małych dzieci.

W dziedzinie ubezpieczeń społecznych: wprowadzenie państwowego ubezpieczenia robotników na starość, a także na wypadek całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy.

W dziedzinie pomocy zdrowotnej: bezpłatna pomoc lekarska na koszt przedsiębiorców; nadzór sanitarny nad stanem pomieszczeń fabrycznych oraz mieszkań robotniczych.

W dziedzinie ochrony zarobków robotniczych: zakaz wypłacania wynagrodzeń za pracę w towarach; zakaz potrąceń z wynagrodzeń.

W dziedzinie nadzoru nad warunkami pracy: rozszerzenie sieci państwowej inspekcji fabrycznej; zapewnienie udziału reprezentacji pracowników w nadzorze nad przestrzeganiem ustawodawstwa pracy.

W dziedzinie pośrednictwa pracy: zorganizowanie i prowadzenie biur pośrednictwa pracy przez organy samorządu terenowego z udziałem przedstawicieli organizacji robotniczych.

W dziedzinie rozstrzygania sporów ze stosunku pracy: ustanowienie sądów przemysłowych z udziałem przedstawicieli robotników.

Program w dziedzinie ubezpieczeń społecznych został rozbudowany na Konferencji Praskiej¹². Program ten opiera państwowy system ubezpieczeń społecznych na następujących zasadach:

Zabezpieczenie robotników we wszystkich wypadkach utraty zdolności do pracy;

Objęcie ubezpieczeniem wszystkich osób zatrudnionych w pracy najmniejszej oraz członków ich rodzin;

Zaopatrzenie robotników odpowiadać powinno pełnej wysokości ich zarobków;

Obciążenie przedsiębiorców i państwa w ponoszeniu wszystkich wydatków na ubezpieczenie;

Jednolita organizacja ubezpieczeniowa, zorganizowana na zasadach terytorialności oraz całkowitego samorządu ubezpieczonych.

Program II Zjazdu SDPRR obowiązywał aż do VIII Zjazdu RKP(b), który się odbył w dniach od 18—23 marca 1919 r. w Mo-

¹² Por. przypis 4.

skwie, a więc już po obaleniu caratu i wprowadzeniu dyktatury proletariatu w Rosji¹³.

II

W pierwszych aktach ustawodawczych władza radziecka zrealizowała w pełni program minimum partii bolszewików w zakresie ochrony pracy oraz program Konferencji Praskiej w zakresie ubezpieczenia społecznego. Pracownicy uzyskali ponadto szereg uprawnień wykraczających poza ramy programu minimum, np. prawo do corocznych płatnych urlopów¹⁴. Ustawodawstwo pracy tego okresu zostało uwieńczone kodeksem pracy: *Kodeks zakonow o trudie* (KZoT) z 10 grudnia 1918 r.¹⁵. Kodeks ten obok prawa do pracy ustanawiał obowiązek pracy (powinność pracy). Wymagała tego sytuacja kraju w okresie zbrojnej obcej interwencji i komunizmu wojennego.

Po zakończeniu wojny i przejściu do budownictwa pokojowego dokonano przebudowy ustawodawstwa pracy. Gdy odpadła konieczność 'przymusowego pociągania obywateli do obowiązku pracy, umowa o pracę stała się podstawowym źródłem stosunku pracy. W związku z przejściem państwowych przedsiębiorstw na rozrachunek gospodarczy warunki pracy i płacy regulowano na zasadzie zbiorowych umów, zawieranych między państwowymi organami gospodarczymi oraz organami związków zawodowych. Przebudowano też system zabezpieczenia społecznego na system państwowego ubezpieczenia społecznego w oparciu o fundusz powstający ze składek państwowych i prywatnych przedsiębiorstw. Zmiany te zostały utrwalone w nowym kodeksie pracy (KZoT) RSFRR uchwalonym przez WCKW 30 października 1922 r., na którym wzorowały się pozostałe republiki związkowe, ustanawiając własne kodeksy. Działo się to w czasie, gdy w krajach europejskich po okresie naprężonej sytuacji rewolucyjnej po zakończeniu pierwszej wojny światowej zaczęto odbierać klasie robotniczej zdobycze socjalne¹⁶.

¹³ *Uchwały i rezolucje KPZR*, jw., s. 141–143.

¹⁴ Dekret z dnia 29 października 1917 r. o ośmiogodzinnym dniu pracy, dekret z dnia 14 czerwca 1918 r. o dorocznych urloпах.

¹⁵ *Istorija sowietskogo gosudarstwa i prawa*, Moskwa 1949, s. 141. Przepisy prawne z listopada–grudnia 1917 r. o ubezpieczeniu społecznym. Patrz *Istorija sowietskogo gosudarstwa i prawa*, s. 73.

¹⁶ Por. A. E. Paszerstnik, jw., s. 417.

Podkreślił to Lenin na sesji WCKW: „Jest to ogromne osiągnięcie Władzy Radzieckiej, że w tym czasie, kiedy wszystkie kraje rozpoczynają kampanię przeciwko klasie robotniczej, my występujemy z kodeksem, który trwale ustala podstawy ustawodawstwa robotniczego, jak np. 8-godzinny dzień pracy”¹⁷.

Po odbudowie gospodarstwa narodowego ze zniszczeń wojennych Związek Radziecki przeszedł do polityki rekonstrukcji gospodarki narodowej przez uprzemysłowienie kraju¹⁸. Przed władzą radziecką stanęły nowe zadania: zabezpieczenie siły roboczej przez zorganizowanie werbunku ludności chłopskiej; podniesienie wydajności pracy przez wzmocnienie dyscypliny pracy; podwyższenie kwalifikacji robotników oraz zapewnienie warunków dla rozwoju współzawodnictwa pracy.

Na IV Zjeździe Rad ZSRR w 1927 r. zobowiązano rząd do zastrzeżenia odpowiedzialności pracowników za nieusprawiedliwioną nieobecność w pracy. Rada Komisarzy Ludowych ZSRR podjęła uchwałę z 6 marca 1929 r. uprawniającą administrację przedsiębiorstwa do samodzielnego zwalniania pracowników naruszających dyscyplinę pracy¹⁹. Sankcję tę zastrzyła uchwała CKW oraz RKL ZSRR z 15 listopada 1932 r.: za opuszczenie bez usprawiedliwienia choćby jednego dnia pracy można było zwolnić pracownika z pozabawieniem go mieszkania fabrycznego.

Równocześnie polepszano warunki pracy przez skrócenie dnia pracy do 7 godzin. Uczczono tym aktem rocznicę X-lecia Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej²⁰.

W tym okresie uległa zmianie metoda regulowania wynagrodzeń za pracę oraz systemy wynagrodzeń. Wychodząc z założenia, że w państwie socjalistycznym nie może być antagonistycznych sprzeczności między władzą radziecką a światem pracy, zaniechano ustalania warunków pracy i płacy metodą zbiorowych układów pracy, a zaczęto regulować te warunki metodą jednostronnych aktów

¹⁷ N. G. Aleksandrow, *Sowietskoje trudowoje prawo*, 1959, s. 85 i nast.

¹⁸ Wytyczne dla ustawodawstwa pracy w okresie rekonstrukcji gospodarstwa narodowego można znaleźć w przemówieniu J. Stalina: *Nowa sytuacja — nowe zadania budownictwa gospodarczego*, wygłoszonym dnia 23 czerwca 1931 r. na naradzie działaczy gospodarczych. Patrz *Zagadnienia leninizmu*, 1955, KiW, s. 473—498.

¹⁹ N. G. Aleksandrow, jw., s. 87, 90.

²⁰ Tamże, s. 88 i nast.

władzy radzieckiej. Rozpowszechnione systemy wynagrodzeń, nie uwzględniające indywidualnych wyników pracy poszczególnych pracowników, tzw. „urawniłowki” (równościówki) zaczęto powszechnie zastępować systemami wynikowymi, a przede wszystkim akordowymi²¹.

W okresie rozwiniętego budownictwa socjalistycznego w dobie pierwszych planów pięcioletnich ostro zarysował się problem dopływu siły roboczej ze wsi do ośrodków przemysłowych. Szeregiem aktów normatywnych zapewniono zorganizowany stały werbunek kołchoźników do przemysłu na zasadzie zaciągu ochotniczego.

Równie palącym problemem stało się zagadnienie zapewnienia dużej ilości wykwalifikowanych kadr inżynieryjno-technicznych. Potrzebie tej miało służyć wprowadzenie uchwałą CKW oraz RKL ZSRR z 15 listopada 1933 r. obowiązku pracy dla absolwentów przyfabrycznych szkół zawodowych. Kadry te otoczono szczególną opieką, stwarzając dla nich jak najbardziej dogodne warunki życiowe.

W tym okresie rozwijał się na wielką skalę ruch stachanowców czyli przodowników pracy, dla których przyznawano szereg przywilejów i ulg. Uchwały narad stachanowców miały duże znaczenie przy ustalaniu nowych norm pracy oraz stawek płac²².

Plenum KC WKP(b) uchwaliło w grudniu 1935 r. dyrektywy w sprawie obowiązkowego minimum wiedzy technicznej dla robotników przemysłowych.

Związki zawodowe uzyskały nowe możliwości prawne współdziałania z państwem w zarządzie sprawami zatrudnienia, płac, ubezpieczeń, nadzoru nad warunkami pracy oraz kształtowaniu prawa pracy. Na mocy uchwały CKW i RKL ZSRR oraz WCRZZ z 23 czerwca 1933 r. uległ likwidacji Ludowy Komisariat Pracy, a jego funkcje przekazane zostały związkom zawodowym. Nie bez trudności związki zawodowe rozpoczęły wykonywanie swoich nowych i odpowiedzialnych zadań. Związki zawodowe przejawiały niekiedy skłonność do zbyt jednostronnego pojmowania swej roli

²¹ Przykładem może być uchwała RKL oraz KC WKP(b) z 1933 r. o wynagrodzenia za pracę w przemyśle węglowym oraz transporcie kolejowym. Patrz N. G. Aleksandrow, jw., s. 90.

²² Rolę ruchu stachanowskiego w budownictwie socjalizmu nakreślił J. Stalin w przemówieniu na I Wszechrosyjskiej Naradzie Stachanowców 17 listopada 1935 r. Patrz *Zagadnienia leninizmu*, jw., s. 682–699.

obroncy interesów pracowniczych, neglżując swoją drugą funkcję w warunkach socjalizmu — współorganizatora produkcji²³.

Konstytucja ZSRR uchwalona na VIII Nadzwyczajnym Zjeździe Rad ZSRR 5 grudnia 1936 r. zamknęła pierwszą fazę budowy socjalizmu i otworła fazę drugą: przejście od socjalizmu do komunizmu. Znalazły w niej wyraz podstawowe zasady prawa pracy²⁴.

Zadania nowej fazy rozwojowej wymagały dalszego zwiększenia wydajności pracy przez udoskonalenie kierownictwa, uruchomienia nowych bodźców zainteresowania materialnego pracowników, wzmocnienia dyscypliny pracy, przygotowania nowych kadr oraz właściwego ich rozmieszczenia. Zagadnieniom tym poświęcono wiele uwagi na XVIII Zjeździe WKP(b) w marcu 1939 r.²⁵.

Z ustawodawstwa pracy tego okresu na szczególną uwagę zasługują akty normatywne, mające na celu wzmocnienie dyscypliny pracy. Na przykład uchwała RKL ZSRR, KCWKP(b) oraz WCRZZ z 28 grudnia 1938 r. o środkach zmierzających do uporządkowania dyscypliny pracy, ulepszenia praktyki państwowych ubezpieczeń społecznych oraz o walce z nadużyciami w tym zakresie. Równocześnie dekrety Prezydium ZSRR z 27 grudnia 1938 r. wprowadziły odznaczenia państwowe dla wyróżniających się pracowników^{25a}.

Począwszy od 1940 r., w związku ze zbliżającym się niebezpieczeństwem agresji na Związek Radziecki, pojawiły się nowe przepisy prawne, mające na celu zapewnienie niezbędnej siły roboczej oraz wzmocnienie dyscypliny pracy.

Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 26 czerwca 1940 r. przywrócił 8-godzinny dzień pracy, wprowadził sądową odpowiedzialność karną za samowolne opuszczenie pracy. Aktem RKL z 18 stycznia 1941 r. wprowadzono nowe typowe przepisy regula-

²³ O tych tendencjach świadczą raz po raz ujawniające się wypaczenia w pracy związkowej popełniane przez niektórych czołowych działaczy związkowych. Teren pracy związkowej był szczególnie wykorzystywany dla opozycyjnej działalności niektórych działaczy partyjnych. Por. Plenum KC i CKKP WKP(b) z kwietnia 1929, uchwałę XVI Zjazdu z 26 czerwca — 13 lipca 1930. Patrz *Uchwały i rezolucje KPZR*, jw., s. 438, Plenum WCRZZ z 1937 r., XVIII Zjazd WKP(b) z 10—21 marca 1939 r. Patrz *Radzieckie prawo pracy*, pod redakcją N. G. Aleksandrowa, 1951, s. 106.

²⁴ N. G. Aleksandrow, jw., s. 93.

²⁵ *Uchwały i rezolucje KPZR*, jw., s. 474, J. Stalin, Referat sprawozdawczy na XVIII Zjeździe WKP(b) z 10 marca 1939 r., w: *Zagadnienia leninizmu*, jw., s. 808 i nast.

^{25a} N. G. Aleksandrow, jw., s. 95.

minu pracy. Dekrety z 19 października 1940 r. zapewniły przygotowanie i dystrybucję wykwalifikowanych kadr, rozszerzyły możliwości prawne organów gospodarczych kierowania do pracy i przenoszenia pracowników²⁶.

Dalsze ograniczenia osiągniętych uprzednio uprawnień pracowniczych przyniosły akty normatywne z okresu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej Związku Radzieckiego²⁷.

Po zakończeniu wojny niektóre z tych ograniczeń zostały rychło cofnięte, jak np. zawieszenie urlopów wypoczynkowych, obowiązek dodatkowej pracy w godzinach nadliczbowych, obowiązek pracy w ramach mobilizacji siły roboczej i inne²⁸. Utrzymano jeszcze w mocy normę 8-godzinnego czasu pracy oraz niektóre środki zabezpieczające dyscyplinę pracy. Wymagały tego potrzeby okresu odbudowy gospodarki narodowej oraz rozwoju jej w ramach kolejnych planów pięcioletnich (1946—1950 oraz 1951—1955).

III

Przełomowe znaczenie XX Zjazdu KPZR dla całego życia w ZSRR znajduje szczególny wyraz w dziedzinie stosunków pracy i ich prawnego regulowania. Dyrektywy XX Zjazdu w równym stopniu dotyczą podniesienia poziomu produkcji przez podniesienie wydajności pracy oraz jej jakości, jak i polepszenia warunków pracy i wynagrodzenia za pracę, a przez to podniesienia poziomu życiowego ludności w myśl zasady harmonijnego łączenia interesów ogólnych z interesami indywidualnymi jednostek w społeczeństwie socjalistycznym²⁹. W praktyce poprzedniego okresu, zarówno w stosunkach społecznych, jak i w prawie, można było obserwować oscylowanie wokół tej zasady. W pewnych okresach odchylenia od tej zasady przez zaakcentowanie preponderancji interesu społecznego

²⁶ *Radzieckie prawo pracy*, jw., s. 108—109.

²⁷ Tamże, s. 109—412, oraz N. G. Aleksandrow, jw., s. 96—98.

²⁸ Dekretem Prezydium RN ZSRR z dnia 18 marca 1955 r. uchylono dekret prezydium RN ZSRR z dnia 2 października 1940 r. o państwowych rezerwach pracy ZSRR. Dekret ten wprowadził wówczas przymusowy zaciąg młodzieży do szkół rzemieślniczych i kolejowych (patrz *Sbornik zakonow SSSR i ukazow Priezidiuma Wierchownogo Sowjeta SSSR (1938—1958)*, s. 419). Dekretem z 1955 r. natomiast wprowadzono dobrowolną rekrutację młodzieży do tych szkół.

²⁹ *Osnowy marksizma-leninizma*, Moskwa 1959, s. 649 i nast.

nad interesami osobistymi jednostek były uzasadnione szczególnymi trudnościami, w jakich powstało i umacniało się pierwsze na świecie państwo socjalistyczne. Są to okresy interwencji zewnętrznej, wojny domowej i wreszcie ostatniej wojny światowej. Znajdowało to swój wyraz także w normach prawnych, nakładających na obywateli większe obowiązki, ograniczające swobodę ich decyzji w kwestiach wyboru rodzaju pracy, miejsca zamieszkania itp. W okresach pokojowego budownictwa w niejednym przypadku interesy ogólnospołeczne mogłyby być zapewne lepiej skoordynowane z osobistymi interesami jednostek. Bez dużych jednak wyrzeczeń z ich strony, bez surowych wymagań ze strony państwa, żądającego uczciwości, staranności i wzrostu wydajności pracy, wielkie zadania budownictwa socjalizmu nie byłyby wykonane w takim tempie, a tempo narzucały okoliczności nie zawsze zależne od przywódców państwa. Nie łatwo było ostać się " rozwijać jedynemu socjalistycznemu państwu we wrogim otoczeniu państw kapitalistycznych. W pewnym stopniu surowość państwa usprawiedliwiała niespołeczna postawa części pracowników, którzy nie dorastali moralnie do wielkich wymagań okresu budownictwa socjalizmu i poświęcali interes ogólny dla swoich małych interesów osobistych.

Nie znaczy to wcale, że cała działalność państwa radzieckiego owego czasu da się w pełni usprawiedliwić obiektywnymi warunkami. Ujawnił to XX Zjazd KPZR.

Wszelkierona krytyka niektórych odcinków życia społecznego w Związku Radzieckim, jaką przeprowadził XX Zjazd, zapoczątkowała szereg reform, wśród których znalazła swoje miejsce także przebudowa prawa pracy.

Punktem wyjścia były dyrektywy XX Zjazdu w zakresie szóstego planu pięcioletniego (1956—1960). Zawierają one szereg wskazań, które z jednej strony poświęcone są podniesieniu produkcji i wydajności pracy, z drugiej — równomiernie traktują konieczność podniesienia stopy życiowej i poziomu kulturalnego narodu³⁰. Zjazd stwierdził konieczność ulepszenia organizacji zarządu i organizacji pracy w zakładach pracy. Akcentował konieczność zreformowania systemów wynagrodzeń przez konsekwentne przeprowadzanie zasady osobistego zainteresowania majątkowego pracowników wynikami pracy.

³⁰ Dyrektywy XX Zjazdu KPZR w sprawie planu rozwoju gospodarki narodowej ZSRR na lata 1956—1960 z dnia 25 lutego 1956. Patrz *Materiały XX Zjazdu KPZR*, 1956, KiW, s. 642—652.

Zalecono intensywne rozwijanie ruchu przodowników pracy, racjonalizatorów i wynalazców. Zwrócono uwagę na konieczność podniesienia poziomu wykształcenia ogólnego oraz zawodowego pracowników. Potrzeby rozwoju życia gospodarczego w północnych i wschodnich okręgach kraju wymagały jak najracjonalniejszego wykorzystania siły roboczej przy pełnym poszanowaniu zasady dobrowolności w stosunkach pracy. Polepszenie warunków pracy w zakładach pracy zgodnie z zasadami nowoczesnej techniki i higieny było szczególnie silnie akcentowane. Dyrektywy szczegółowe dla ustawodawcy dotyczą skrócenia normy czasu pracy do 7 względnie 6 godzin dziennie (w kopalnictwie), skrócenia czasu pracy w dniu poprzedzające dni wolne od pracy, przywrócenia 6-godzinnego dnia pracy dla młodzieży od 16 do 18 lat, polepszenia warunków pracy i bytu kobiet pracujących, przedłużenia okresu przerwy macierzyńskiej (urlopu macierzyńskiego), ulgi dla matek. W dziedzinie płac i świadczeń ubezpieczeniowych postanowiono podnieść wysokość najniższych płac i rent.

Już w ciągu najbliższych miesięcy po XX Zjeździe władze państwowe podjęły szereg uchwał i wydały szereg aktów normatywnych. Jedne z nich przywracały moc prawną dawnym, w poprzednim okresie nie obowiązującym postanowieniom kodeksu pracy (KZoT z 1922 r.). Inne stanowiły dalsze polepszenie sytuacji prawnej pracowników w porównaniu z okresem przedwojennym.

Tytułem przykładu przepisów pierwszej grupy wymieńmy dekret Prezydium RN ZSRR z dnia 8 marca 1956 r. o skróceniu dnia pracy w dni poprzedzające dni wolne od pracy o 2 godziny, tj. o ustaleniu w te dni 6-godzinnego dnia, pracy³¹, dekret z dnia 26 maja 1956 r. o ustanowieniu 6-godzinnego dnia pracy dla młodocianych od 16 do 18 lat³². Dekretem z dnia 26 marca 1956 r. zwiększono wymiar urlopów macierzyńskich z 77 na 112 dni kalendarzowych³³. Już na pół roku przed XX Zjazdem przywrócono dekretem z dnia 15 sierpnia 1955 r. miesięczne urlopy wypoczynkowe dla młodocianych. Czas pracy młodocianych w wieku od 14 do 16 lat określono tym dekretem na 4 godziny dziennie, a młodocianych od 16 do 18 lat na

³¹ *Sbornik zakonow o trudie*, 1956, s. 89. Dekret ten przywraca moc obowiązującą dawnego art. 113 KZoT (por. N. G. Aleksandrow, jw., s. 104).

³² *Sbornik zakonow o trudie*, jw., s. 91. Dekret ten przywraca moc obowiązującą dawnemu art. 95 § a KZoT (N. G. Aleksandrow, jw.).

³³ *Sbornik zakonow o trudie*, jw., s. 381. Przywrócony dawny art. 132 KZoT (N. G. Aleksandrow, jw., s. 104).

7 godzin³⁴. Na podstawie uchwał Rady Ministrów ZSRR oraz WCRZZ zaczęto wprowadzać sukcesywnie w latach 1956—1958 skróconą normę czasu pracy (7- albo 6-godzinną) w takich gałęziach gospodarki narodowej, jak kopalnictwo, hutnictwo, przemysł ciężki itd.

N. G. Aleksandrow dopatruje się w aktach normatywnych wydanych po XX Zjeździe tendencji do pogłębienia socjalistycznej demokracji ograniczonej w latach poprzednich oraz do przywrócenia leninowskich zasad współżycia społecznego, które dają przewagę elementom moralno-wychowawczym nad elementami przymusu. Przejawy tendencji do demokratyzacji stosunków pracy indywidualnych i zbiorowych dostrzec można zwłaszcza w dwóch dziedzinach: w przepisach dotyczących umów o pracę oraz w przepisach dotyczących uprawnień związków zawodowych³⁵. Przykładem może być dekret Prezydium RN ZSRR z dnia 25 kwietnia 1956 r. o zniesieniu karnosądowej odpowiedzialności pracowników za samowolne porzucanie pracy oraz za nieusprawiedliwione opuszczenie dnia pracy³⁶. Pracownicy odzyskali przewidziane w art. 46 KZoT prawo do rozwiązywania umowy o pracę za uprzednim wypowiedzeniem dwutygodniowym. W miejsce sankcji karnych wprowadzono sankcje dyscyplinarne, przewidziane w regulaminie pracy oraz sankcje materialne, jak utrata ciągłości pracy w zakresie zasiłków z powodu czasowej niezdolności do pracy, dodatków za wysługę lat itd.

Problem rozszerzenia uprawnień związków zawodowych i załóg pracowniczych, zarówno w dziedzinie zarządzania zakładem pracy, jak i w dziedzinie ochrony pracy, był przedmiotem uchwał dwóch posiedzeń plenarnych KC KPZR: w grudniu 1957 r. oraz w lipcu 1958 r. Plenum grudniowe uznało za niezbędne zwiększenie udziału centrali związkowej (WCRZZ) w regulowaniu zatrudnienia i wynagrodzeń za pracę oraz uprawnień związków zawodowych w opracowywaniu planów finansowych, norm pracy, norm wynagrodzenia za pracę, udziału w zwalnianiu pracowników, rozdziale mieszkań i in.³⁷. Plenum grudniowe widziało konieczność zapewnienia większego wpływu związków zawodowych na obsadzanie kierowniczych stanowisk gospodarczych oraz na odwoływanie kierowników przed-

³⁴ *Sbornik zakonow o trudie*, jw., s. 91. Przywrócono dawny art. 114 KZoT (N. G. Aleksandrow, jw., s. 104).

³⁵ N. G. Aleksandrow, jw., s. 103.

³⁶ Dekret ten uchyla dekrety z 1940 r. oraz łagodzące je w pewnym stopniu dekrety z 1951 i 1952 r. Patrz *Sbornik zakonow SSSR . . .*, jw., s. 421 i nast.

³⁷ N. G. Aleksandrow, jw., s. 105—106.

siębiorstw za naruszanie ustawodawstwa pracy. Plenum przywiązywało wielką wagę do udziału w zarządzaniu przedsiębiorstwem ogółu pracowników oraz do kontroli działalności przedsiębiorstwa przez załogę w formie stałych narad produkcyjnych.

Dyrektywy grudniowego Plenum w zakresie demokratyzacji zarządu przedsiębiorstw oraz prawa pracy znalazły prawny wyraz w dekrete Prezydium RN ZSRR z dnia 15 lipca 1958 r. o uprawnieniach komitetów związkowych w przedsiębiorstwach³⁸.

Komitet fabryczny (Fabzawmiestkom) jest osobą prawną i reprezentuje wszystkich pracowników zakładu pracy we wszystkich sprawach zarządzania przedsiębiorstwem, w sprawach pracy oraz w sprawach socjalnych i kulturalnych. W sferze zarządzania przedsiębiorstwem uczestniczy w opracowywaniu projektów planów gospodarczych i inwestycyjnych, zawiera zbiorowe umowy z dyrekcją przedsiębiorstwa, organizuje narady robotnicze.

Zgody komitetu fabrycznego wymagają zarządzenia dyrekcji ustalające w ramach hierarchicznie wyższych aktów normatywnych wykazy prac wykonywanych w warunkach szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia, wprowadzające systemy akordowe, premie itd.

Komitet fabryczny ma prawo do wyrażania opinii o kandydatach na kierownicze stanowiska gospodarcze oraz do żądania odwołania lub ukarania kierowników, którzy nie wykonują zobowiązań przewidzianych w umowie zbiorowej, przejawiają biurokracyzm, mitręgę lub naruszają ustawodawstwo pracy.

Bez zgody komitetu fabrycznego dyrekcja nie może zwolnić pracownika.

Komitet fabryczny uczestniczy w rozstrzyganiu sporów ze stosunku pracy, rozpatrując skargi pracowników na orzeczenia zakładowych komisji sporów pracy z prawem zatwierdzania bądź uchylania tych orzeczeń. Rozszerzenia uprawnień komitetów fabrycznych w tym zakresie dokonano zresztą już wcześniej dekretem Prezydium RN ZSRR z dnia 31 stycznia 1957 r.³⁹.

Wspólnie z administracją komitet fabryczny zatwierdza budżet

³⁸ *Sbornik zakonow SSSR ...*, jw., s. 455.

³⁹ Dekret ten zatwierdził uchwałą Rady Ministrów ZSRR oraz WCRZZ o trybie rozpatrywania sporów ze stosunku pracy. Na mocy dekretu utraciły moc przepisy o pojednawczo-rozjemczym i sądowym rozstrzygnięciu sporów ze stosunku pracy z 29 sierpnia 1928 r. (*Sbornik zakonow SSSR ...*, jw., s. 431, oraz *Kratkij sbornik zakonodatielnych aktow o trudie*, 1959, s. 3).

środków przeznaczonych na polepszenie socjalnych i kulturalnych warunków życia pracowników, na premie indywidualne i zasiłki. Nadzoruje wykonanie planów budownictwa mieszkalnego oraz socjalno-kulturalnego. Wspólnie z administracją decyduje o przydziale mieszkań dla pracowników.

Komitety fabryczne realizują państwowe ubezpieczenia społeczne w zakładach pracy, uczestniczą przez swoich przedstawicieli w organach ubezpieczeń administrujących zabezpieczeniem emerytalnym, podejmują wiążące dyrekcję uchwały o wniesienie do budżetu zakładu pracy wydatków na wypłatę zasiłków dla pracowników, którzy ucierpieli wskutek wypadków w zatrudnieniu, spowodowanych przez nieprzestrzeganie przez administrację przepisów o ochronie pracy.

Komitet fabryczny prowadzi samodzielnie sprawy socjalno-kulturalne pracowników zakładu pracy.

Znacznie polepszyła sytuację materialną rencistów ustawa z dnia 14 lipca 1956 r. o rentach państwowych⁴⁰.

IV

Nadzwyczajny XXI Zjazd KPZR (27 I—5 II 1959 r.) otwiera okres rozwiniętego budownictwa komunistycznego w ZSRR. Zjazd zaaprobował wskaźniki rozwoju gospodarki Związku Radzieckiego na lata 1959—1965, przedstawione przez KC KPZR w referacie N. S. Chruszczowa⁴¹.

Uchwały XXI Zjazdu zobowiązują władze radzieckie do znacznego polepszenia sytuacji życiowej pracowników i rencistów przez podwyższenie minimalnej płacy i minimalnej renty oraz przez polepszenie warunków pracy. Sukcesywnie ma ulec dalszemu skróceniu czas pracy do 6 względnie 7 godzin dziennie (35—30 godzin tygodniowo, przy czym tydzień pracy ma być pięciodniowy).

Zapowiedziana jest dalsza znaczna poprawa warunków pracy przez zwiększenie bezpieczeństwa i higieny pracy, dalsze ulgi dla pracujących kobiet i młodocianych.

⁴⁰ *Wiedomosti Wierchownogo Sowietu SSSR*, 1956, s. 15, *Sbornik zakonow SSSR ...*, jw., s. 441 i nast.

⁴¹ Rezolucja XXI Zjazdu KPZR oraz referat N. S. Chruszczowa pt. *Wskaźniki rozwoju gospodarki narodowej ZSRR na lata 1959—1965*, w: *XXI Nadzwyczajny Zjazd KPZR*, 1959, KiW, s. 773—774 oraz 876 i nast.

Dzięki zakrojonym na szeroką skalę zamierzeniom w dziedzinie techniki, szerokiemu zastosowaniu mechanizacji i automatyzacji procesów produkcyjnych, uciążliwość i szkodliwość dla zdrowia pracy ludzkiej będzie stale malała. Ulegną stopniowemu zatarciu różnice między pracą fizyczną i umysłową. Możliwe to będzie przy znacznym podwyższeniu przeciętnych kwalifikacji pracowników, czemu sprzyjać «będzie między innymi podwyższenie obowiązkowego minimum podstawowego nauczania z 7 do 8 klas, politechnizacja nauczania, rozbudowa wszelkich typów szkół oraz form kształcenia pracowników w zakładach pracy.

Skrócenie czasu pracy, zwiększenie czasu wypoczynku, polepszenie warunków pracy, zmniejszenie jej uciążliwości, podniesienie kwalifikacji sprzyjać będą procesowi przemian w świadomości pracowników. Im lżejsze będzie jarzmo pracy, tym (więcej stawać się ona będzie wewnętrzną potrzebą człowieka. W związku z tym odpadnie potrzeba stosowania środków ekonomicznych i prawnych, które zmuszają człowieka do pracy. Dłużej zapewne będzie się utrzymywała potrzeba stosowania bodźców zainteresowania ekonomicznego oraz zasada rozdziału dochodu społecznego według pracy. W pierwszym zaś rzędzie odpadnie potrzeba stosowania jakichkolwiek ograniczeń zasady dobrowolności w zawiązywaniu, zmianie oraz rozwiązywaniu indywidualnych stosunków pracy. Wzmocnione zostaną gwarancje prawne prawa do pracy. Przemiany w świadomości pracowników usuną na dalsze miejsce środki prawne związane z dyscypliną pracy; na pierwsze miejsce wysuną się bodźce moralne. Dyscyplina stanie się, jak to przewidywali klasycy marksizmu, całkowicie świadoma i dobrowolna. Stosunki pracy staną się w pełni stosunkami towarzyskiej współpracy i pomocy wzajemnej wolnych od wyzysku ludzi.

W przemianach tych coraz większą rolę odgrywać będą organizacje społeczne, którym państwo w dalszym ciągu przekazywać będzie wykonywanie funkcji państwowych. Wśród tych organizacji na pierwsze miejsce wysuwają się związki zawodowe, które — jak to W. Lenin wielokrotnie powtarzał — są szkołą komunizmu. Wzrastać będą uprawnienia organów związkowych zarówno w zakładach pracy, jak i na wyższych szczeblach organizacyjnych.

Kierunki rozwoju stosunków społeczno-ekonomicznych przewidywane przez XXI Zjazd mieszczą się w ramach programu okresu przejścia od socjalizmu do okresu rozwiniętego budownictwa komunistycznego. Prawo pracy, podobnie jak cały porządek prawny, ma

w tym procesie swoją ważną rolę. Ma ono zabezpieczyć normami prawnymi wytyczony kierunek przemian.

Radzieckie prawo pracy ostatniego czterolecia odzwierciedlało prawidłowo rozwój stosunków społecznych. Dokonano wiele istotnych zmian, uchylając szereg przestarzałych (przepisów. Przedłożone do dyskusji publicznej *Osnovy zakonodatelstwa o trudie Sowietskogo Sojuza i Sojuznych Riespublik* zawierają nie tylko systematyzację podstawowych zasad obowiązującego prawa pracy, lecz w wielu kwestiach przewidują dalsze polepszenie sytuacji prawnej pracowników i ich zrzeseń. *Osnovy* są więc projektem nowego kodeksu pracy o zasięgu ogólnozwiązkowym.

Wśród nowych propozycji zawartych w projekcie na szczególną uwagę zasługują postanowienia przewidujące możliwość zatrudnienia w niepełnym wymiarze godzin osób o ograniczonej zdolności do pracy, kobiet brzemiennych lub osób zajętych opieką nad dziećmi lub osobami wymagającymi tej opieki; zwiększenie okresu ochronnego dla osób nieobecnych w zakładzie pracy wskutek choroby z dwóch do czterech miesięcy, rozszerzenie uprawnień w zakresie urlopów okolicznościowych; zapewnienie pracownikom przenoszonym wskutek przestoju do pracy niżej kwalifikowanej średniego zarobku dotychczasowego przy wykonaniu norm pracy, a stawki taryfowej przy niewykonywaniu normy i in.

Projekt wywołał w Związku Radzieckim żywą dyskusję na łamach czasopism oraz na specjalnych sesjach i naradach naukowych oraz zawodowych. W dyskusji wysuwane są wnioski zmierzające do dalszego rozszerzenia uprawnień pracowniczych i ich ochrony prawnej⁴².

Po dokonaniu niezbędnych i możliwych w aktualnych warunkach dalszych korzystnych dla pracowników zmian, projekt stanie się ustawą na miarę wielkich pomników budownictwa komunizmu w ZSRR.

⁴² Dyskusja nad projektem była publikowana m. in. w miesięczniku „Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo” w zeszytach 11 i 12 za 1959 r. oraz w zeszytach 1–3 za 1960 r. Omówieniu projektu na tle dyskusji zamierzam poświęcić osobną pracę.